

A magyarság a középkori Erdélyben*

A X. SZÁZADI ERDÉLY magyarságának központja politikai és népi tekintetben egyaránt Gyulafehérvár volt. Itt, a római Apulum helyén rendezték be székhelyüket a gyulák, a rangban mindjárt a fejedelem után következő törzsfők. Maguk is a fejedelmi nemzetség sarjai, — a keleti lovas nomád birodalmakat ugyanis egyetlen, de rendszerint népes uralkodó család szervezte meg oly módon, hogy a tisztségeket, valamint az uralma alá tartozó népeket felosztotta tagjai között¹ — a X. század végére azonban olyan hatalomhoz jutottak, hogy a fejedelmek veszedelmes vetélytársaivá lettek. A hegyektől koszorúzott ország rész nagy kiterjedése, a Kárpátoktól meghatározott egysége s a magyarság tömege egyaránt táplálták uralmi vágyukat.² Hatalmi igényeik abban a tényben jutottak a legszembe-tűnőbbben kifejezésre, hogy székhelyüket Fehérvárnak nevezték. A sztyepp-népek ugyanis a legkiemelkedőbb és kőből épült várakat illették ily névvel, szemben a földből és fából készült fekete várakkal. Annak az erődítménynek is, amelyet a kazárok 833-ban a magyarok ellen védekezésül a Don torkolatánál építettek, Sarkel, azaz »fehér torony«, »fehér védőház« volt a neve.³ Magyarországon a XI. század elején csak két Fehérvár volt: Székesfehérvár, a fejedelmi székhely, a magyar királyok koronázási és temetkezési helye és az erdélyi Gyulafehérvár.

Bár a római romok, kőbányákkal felérő gazdag építkezési anyagokkal, eleve megtelepedésre ösztönöztek, speciális okai is voltak, hogy a gyulák választása Erdélynek erre a pontjára esett: az út, amelyen első települési helyükről, a Tisza mellékéről a honfoglalás után népfeleslegüket Erdélybe vezették, éppen a Marosmente volt; Gyulafehérvár vidékén a völgy már eléggé széles, hogy nagyobb számú lakosság megtelepedésére adjon alkalmat; végül ugyancsak itt van a dél felé, a Kárpátok irányában, meg északra, a Szamos felé vezető utak természetes találkozója. A választást az eredmény igazolta: a gyulák azt a magyar lakosságot is, amely Erdélybe a Körös és Szamos mentén hatolt be, szintén vezetésük alá tudták vonni.

* Az alábbi rövid vázlat az Erdély és népei című gyűjteményes munka (Bp. 1941., a Magyar-ságtudományi Intézet és a Franklin Társulat kiadása) német kiadása számára készült, mégpedig azzal a céllal, hogy a magyar kiadásnak a kritika által joggal felpanaszolt hiányát pótolja.

¹ A »gyula« méltóság megvolt a bolgárok, besenyők, altáji törökség körében is. V. ö. Melich J.: A honfoglalás kori Magyarország (Bp. 1929.) 39.!, Németh Gy.: A honfoglaló magyarság kialakulása (Bp. 1930.) 45., 295. l. L. még László F.: A kagán és családja (Bp. 1940.) 30. s köv. l. Hóman (-Szekfű): Magyar Történet (1. kiadás) I. k. 146. l., Századok 1941. 122. s köv. l.

² A gyulák családjáról szóló kútfők legújabb kritikája Váczy Pétertől: Gyula és Ajtony. Szentpétery emlékkönyv (Bp. 1938.) 475. s köv. l.

³ Melich i. m. 9., 21. l., Németh i. m. 153. l.

Szent István, amidőn veszedelmes politikai vetélytársát, az utolsó gyulát, aki különben anyai nagybátyja volt, legyőzte, új kormányzati rendszert, a vármegyeyt honosította meg. A vármegyék élén álló comesekre, az ispánokra Erdélyben is rábízta nemcsak a közigazgatást, a rend fenntartását és az igazságszolgáltatást, hanem a katonai szolgálatra kötelezettek ellenőrzését, hadba vezetését s a megye egész lakossága gazdasági életének irányítását is. Az ispánnak a kötelességei közé tartozott tehát a gondjaira hagyott népelemek védelme, a gyarapodásuk útjában álló akadályok elhárítása, a művelés alá vett területek megnövelése, tehát a telepítés, újabb és újabb falvak alapítása, hogy így adó fejében, amely túlnyomórészt termények beszállításából állott, minél nagyobb összegeket lehessen a királynak átadni.⁴

A vármegyék székhelyeül Szent István, éppen mert a már meglévő lakosság életének irányítása volt az első feladat, a legnépesebb tájaknak a központjait jelölte ki. Ispáni székhely lett Gyulafehérvár, tőle északra, az Aranyos mellett, Torda, a Szamos völgyében pedig Kolozs és Doboka. Az első, a gyulák székhelye, magától értetődően kínálkozott megyei központul, Torda és Kolozs kiválasztását pedig igazolta a jövő: mindkettőből jelentős város lett.⁵ Ez a három megye nevét első ispánjától kapta, éppen mint számtalan magyar megye a Duna és Tisza vidékén, így Pozsony, Sopron, Veszprém, Szabolcs, Csanád stb. Torda, Kolozs, Doboka ugyanis régi s gyakori magyar személynév, s vármegyék megjelölőjévé a következő módon lett⁶: az új megyei központot, a castrumot az ott tartózkodó ispánról nevezték el, mégpedig, mivel a XIII. század előtt a magyarban a személynév magában lett helynévvé, egyszerűen így: Doboka, Torda, majd a székhely neve átruházódott az egész kerületre, a megyére. Kolozs annyiban jelent eltérést, hogy ennek központja, Kolozsvár, nevében is megörökítette, hogy ispánja erődítményben, várban lakott.⁷

⁴ A királyi vármegye szervezetéről részletesen szól Tagányi K.: Vármegyéink eredetének kérdése. Történeti Szemle 1913. 510. s. köv. I., Holub J.: A királyi vármegyék eredete. Szent István Emlékkönyv (Bp. 1938.) II. k., 71. s. köv. I.

⁵ Két megyének Szt. István általi alapítását közvetlen adatok is igazolják. Mivel a XI. század közepének trónviszályai közt, az egymást felváltó királyok rövid uralma alatt új megyék megszervezésére nem kerülhetett sor, mindazokat a megyéket, amelyekről e század második felében oklevelek szólnak, Szent István által alapítottaknak szokás tekinteni. Tordát pedig megnevezi I. Géza 1075-ben íly formán: castrum, quod vocatur Turda (Knauz: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I. k. 59. l.), Dobokáról meg a Szt. László-kori Gesta feljegyezte, hogy 1068-ban a betörő besenyőket a király és a hercegek »in urbe Dobuka« várták. (Szentpétery: Scriptores rerum Hungaricarum I. k. 366. l.) Kolozs megyéről az első okleveles adat csak az 1177. körüli évekből ismeretes, fekvése azonban bizonyossá teszi, hogy déli és északi szomszédjával egy időben keletkezett. Ispánját említi III. Béla 1177 körüli oklevele (Wenzel: Árpád-kori új okmánytár I. k. 69. l.). IV. Béla 1263-i oklevele, amely a Kolozsvár mellett fekvő kolozsmonostori bencés apátság alapítójának I. Bélát mondja (Fejér: Codex diplomaticus IV/3. 106. l.), igen késői hamisítvány (Szentpétery I.: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke (Bp. 1923., I. k., 1338. sz.). Az az érv tehát, hogy az apátság a vár védelme alatt keletkezvén, az ispánságnak I. Béla korában már meg kellett lennie, elesik. (Balázs E.: Kolozs megye kialakulása. Bp. 1939. 28. l.) Történetíróink azonban Kolozs megyét egyértelműen Szent-István-korinak tartják. Így Pauler Gy.: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt (Bp. 1899.) I. k. 55. l. Karácsonyi J.: Erdély és Szent László. Erdélyi Múzeum. 1915. 30. l. Holub. i. m. 103. l.

⁶ A Doboka név magyarázata — jelentése: kövér, testes ember — Melichtől, Magyar Nyelv XXIII. 244. s. köv. I.; Torda nevű udvarnok él 1219-ben (Knauz i. m. I. k. 223. l.), Anonymus említi Torda püspököt s volt egy Torda-nemzetség is.

⁷ Kolozsvár nevét Pauler (idézett helyen) személynévi eredetűnek tartja, más nézet szerint azonban, amelyet főleg Karácsonyi képviselt több munkájában, a clausura, clausa, clus közszből alakult volna, a gyeprendszerrel összefüggésben (Holub i. m. 103. l.). Az első magyarázat látszik valószínűbbnek.

Későbbi alapításúnak látszik a másik négy erdélyi megye: Hunyad, Küküllő, Szeben és Belsőszolnok, mégpedig az első három XI. század végének, az utolsó pedig XII. századnak. Hunyad nevének eredete bizonytalan — talán török eredetű —, ugyanilyen személynévből alakult Szebené is; Küküllőé a hasonló nevű folyótól származik, Szolnok pedig a Tisza menti megyével volt összefüggésben.⁸ Ez az utóbbi körülmény annál inkább magyarázatot igényel, mert a közigazgatási szervezet megvilágítja a Tisza-vidéki és az erdélyi magyar nép közötti szoros kapcsolatot is. A középkorban három Szolnok megye volt. Ezeket a XV. században úgy különböztették meg, hogy a Tisza mellett lévőt, a mai Jász-Nagykun-Szolnok megyét Külső-Szolnoknak, a Szilágyságban elterülőt Közép-Szolnoknak, az Erdélyben fekvőt pedig Belső-Szolnoknak nevezték. A legrégebbi csak az lehet közülük, amelyben eredetileg az ispánsági székhely volt, vagyis amelyikben a megye nevét viselő helység található. Szolnok falu nincs s nem is volt soha sem Közép-, sem Belső-Szolnok megyében, ellenben a Tisza melletti megyében ma is van Szolnok nevű város. A három megye tehát innen sarjadt ki s környékéről kiindulva jutottak el a szolnoki várnépek, terjeszkedésük során, a Szamos-völgybe. Mivel az új telepeket a régi központból igazgatták, a szolnoki comes hatalma igen széles területre terjedt ki. A XIII. század elején, a váradi regestrum adatai szerint Külső- és Közép-Szolnok közt szoros kapcsolat volt. Ezt az összefüggést megbontotta a kunoknak a Tiszántúlon való letelepítése a XIII. század közepén. A közlekedés ekkor a Szamos és Tisza menti magyar telepek között megnehezül, az érintkezés egyre körülményesebb, amidőn pedig a XIII. század második felében a királyi ispánságok átalakulnak nemesi autonóm megyékké, a keleti tájak elszakadnak régi ispánjuktól. A nemesek ugyanis, akik hatalmat nyernek a maguk és népeik feletti bíraskodásra, sem maguk nem mehetnek tanácskozásokra, sem bírói székre nem járhatnak át a Tisza mellé, hanem helyi központok köré csoportosulnak. Mégpedig az erdélyiek Dés körül, amely a táj s az új megye legjelentősebb helysége, mivel régtől fogva sókamara ispánság székhelye, királyi várral.⁹

Szolnok megye neve határozottan tanúskodik arról, hogy Erdély a királyi hatalom irányítása alatt az anyaországból nyerte lakosságának egy részét. Az áttelepülés nyilván nem öltött volna ily nagy méreteket, ha Erdélyben a gyulák hatalma érintetlenül marad. Ez esetben ugyanis a fejedelem megakadályozta volna népeit, hogy riválisának országrészébe települjenek át, aminek következtében a magyar nép mint két, egyre szétválóbb ág fejlődött volna. A király s az egyedül tőle függő, egységes közigazgatás hártotta el tehát a lakosság elvegyülése elé tornyosuló akadályokat, azzal pedig, hogy a gyérebben lakott területekre az új otthont kereső népfelesleget átvezette, Erdély magyarságát jelentékenyen megerősítette.

Az a terület, amelyen Hunyad, Küküllő, Szeben és Belső-Szolnok megye kialakult, korántsem volt lakatlan a XI. század elején. Mivel a magyarság a Tisza mellékéről éppen a Szamos és a Maros völgyében jutott át Erdélybe, eleve sem

⁸ Hunyad nevet Bátky Zs. származtatta törökből, Föld és Ember 1929. 197. l., Szebent Rásonyi L.: Ortogda, Erdelde Türklügün izleri. Istanbul, 1938. A Küküllő névről, bolgár-török eredetét kimutatva, részletesen szól Melich J. (i. m. 30. s. köv. l.); Szolnokról ugyanő Magyar Nyelv XXII. 326. s. köv. l.

⁹ Kádár J.: Szolnok-Doboka vármegye monographiája I. k. (Dés 1901.), benne Tagányi tanulmánya: Szolnok-Doboka vármegye területének története a honfoglalástól az önkormányzat behozataláig.

valószínű, hogy teljesen megszállatlanul hagyta volna az átjárást biztosító tájakat. Kisebbségi telepeket alkotva, szétszórt, laza szállásokban ezeket is birtokába vette, de éppen, mert nem egyszerű, szervezetlen továbbtelepülés juttatta el Erdélybe, hanem a gyulák céltudatos akciója, a népnek a zöme az országrész közepét, Gyulafehérvár központtal szállotta meg. Mutatja ezt a Hunyad és Gyulafehérvár környéki magyar sírleletek közti különbség is. Míg a Vajdahunyad mellett feltárt sírokban Szent István és Salamon kori, tehát XI. századi pénzek kerültek elő s csak egyetlen honfoglaláskori nyílhegy, addig Gyulafehérváron, részben közvetlenül a római romok felett az archeológusok ásója két fejedelemség korabeli temetőjét tárta fel, amelynek minden tárgya X. századból való.¹⁰ De a hunyadi magyarság csak relatíve fiatalabb a tőle keletebbre elhelyezkedőnél. Otthonában ő az elsőszülött, mint azt falvainak neve és helyzete is igazolja. A Maros völgye volt ugyanis az övé, a legértékesebb terület, amelyre csak mint első fogláló tehetett rá kezét s itteni telepei, pl. Déva, Püspöki, a mai Piski, Barcsa, Dédács, Iklód, Kéménd, Keresztur,¹¹ a királyság első korára jellemző neveket viselnek. Ha a XI. század elején még gyéresebb is a lakosság, semhogy egész megyét kellene alapítani a hunyadi, küküllői, szebeni, szolnoki tájak igazgatására, hamar megtelnek ezek is annyira lakosokkal, hogy szükség lesz külön szervezetbe fogni össze őket.

A SZENT ISTVÁN ÁLTAL ALAPÍTOTT MEGYÉK tehát a XI. századi Erdély tömör magyar néptalaját jelzik. Ezek a megyék azonban, amidőn a középkori oklevelek világánál elibénk tűnnek, már átalakult, nemesi autonóm megyék formájában állnak előttünk. Hosszan szétterjedő keskeny sávok, amelyek Erdély nyugati határhegyeitől kelet felé az országhatárig húzódnak. Pl. Doboka megye kb. 200 km hosszú, szélessége átlag 15 km, egy helyen pedig, Beszterce közelében, alig 1—2 km s ugyanilyen Torda is: 200 kilométeres hosszúságával szemben szélessége 15—20 km, ahol pedig a székely Marosszék benyúlók területébe, alig 2 km. Eleve is valószínű, hogy ezt az alakjukat nem megszervezésükkor kapták. Ilyen szétnyúló területeket nem lehetett volna az ispánoknak székhelyükről kormányozniok. Legrégibb, eredeti formájukat az egyházi szervezet segítségével állapíthatjuk meg. A XI—XII. században ugyanis a magyar vármegyék oly szoros kapcsolatban voltak a főesperesekkel, hogy nevükben és kiterjedésükben rendszerint azonosak. Annak következményeként, hogy amikor Szent István az egyházat megszervezte, egyszerűen összefogott néhány királyi megyét püspökséggé, s azután az egyházfejedelem mellé annyi főesperes került, ahány ispán tevékenykedett a püspökség területén.¹² Mivel pedig az egyházi közigazgatás a XIV. században is megtartotta eredeti jellegét s nem alakult át, a középkori, oklevelekből ismert főesperességi határokról következtethetünk a királyi megyék kiterjedésére.

Az utóbb keletkezett megyék — Hunyad, Küküllő, Szolnok — pontosan egyeznek, névben és kiterjedésben egyaránt, az erdélyi püspökség egy-egy főesperességével. (Szebenről nem szólhatunk, mivel itt a szászok betelepülése elmosta a régi egyházi szervezetet is.) Ugyanez a viszony Fehér megye és a fehérvári fő-

¹⁰ Roska M.: A honfoglalás és Erdély (Asztalos M.: A történeti Erdély. Bp. 1936., 163. s. köv. l.)

¹¹ A falvak névsorát és történetét összeállította Csánki D.: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. V. k. (Bp. 1913.) 3. s. köv. l.

¹² Balanyi Gy.: Szent István mint a magyar keresztény egyház megalapítója és szervezője. Szent István Emlékkönyv I. k. 355. l.

esperesség közt. Miként a megye kis széttöredezett részecskéivel egész a Székelyföldre, a Barcaságra, délen pedig a Kárpátok hátságig leért, a főesperesség is, bár több területre oszolván, ugyanezt a hatalmas területet öleli fel, mégis úgy azonban, hogy a Gyulafehérvár környékét magába foglaló rész az albai, fehérvári kerület nevet kapta. Ellenben a többi magyar megye már csak névben, nem pedig kiterjedésben azonos a XIV. századi főesperességgel. Doboka megyének csak a nyugati fele viselte a dobokai kerület nevét, a keleti már a beszerceihez tartozott. Kolozs megyének a területe három főesperesség között oszlott meg: a nyugati rész, tehát a Biharral szomszédos vidék, a Kalota patak melléke, nem is tartozott az erdélyi püspökséghez, hanem a bihari püspökség kalotai főesperességéhez, amely Váradtól a Sebes-Körös mentén húzódott; a középső rész, a Szamos vidéke, Kolozsvár központtal volt a kolozsi főesperesség, a keleti harmad ellenben az ózdi főesperesség régi kerületét alkotta. Torda megyének is csak a nyugati része tette ki a tordai főesperességet, a keleti rész ellenben az ózdi főesperesség ózdi kerületével volt azonos.¹³

Az eltéréseket és egyenetlenségeket a kalotai főesperesség helyzete magyarázza meg. Ez a terület ugyanis közigazgatásilag sem tartozott eredetileg Kolozs megyéhez, hanem Bihar megye része volt.¹⁴ Nyilvánvalóan azért, mert a bihari várispánság népei húzódtak át Erdélybe, a Sebes-Körös völgyébe, nyomon kísérve régi egyházi és világi előjáróiktól. Mivel a kolozsi ispán befolyása nem terjedt ki föléjük, joggal tételezhetjük föl, hogy az ő megyéjének keleti harmada, amelyen az ózdi főesperesség alakult ki, eredetileg szintén nem állott hatalma alatt. S ugyanez volt a helyzet a többi megyénél is. Vagyis mindazok a területek, amelyek nem tartoznak a megyével azonos nevű főesperességhez, utólag lettek részeivé. Mivel pedig a közigazgatási és egyházi szervezet kialakulása csak követte a települést — néptelen területeket ugyanis felesleges lett volna szervezettel látni el — a közigazgatáshoz utóbb jutott területek később betelepülteknek tekinthetők.

A királyi megyék, amelyek tehát a legrégebbi magyar települési tájakat jelentik, a főesperességek határainak a segítségével meglehetősen pontosan megállapíthatók. Egyikük sem terjeszkedett ki a magas, erdős hegyvidékekre, a keletiekre éppen olyan kevésbé, mint a nyugatiakra vagy déliekre. Lakosságuk ott élt, ahol a megyék súlypontja is van: a folyóvölgyekben s a központhoz, az ispáni székhely vidékéhez csatlakozó dombos tájakon. A Szamos völgyében helyezkedett el tehát Szolnok, Doboka és Kolos megye, a Kisküküllő völgyében Küküllő, az Aranyos mentén Torda, a Maros völgyében pedig Hunyad és Fehér. Feltűnő, hogy mindezek a folyók valósággal kettévágják a királyi megyéket. Torda megye ugyan kivételnek látszik, mivel az Aranyos folyó hajlatában idegen terület ékelődik beléje, azonban ez is eredetileg tordai várbirtok volt s csak V. István adományozta a székelyeknek,¹⁵ úgyhogy a tordai várispánság szintén az Aranyos mindkét partján terült el. Ugyanaz a vonás jellemzi tehát Erdélyben a királyi megyék fekvését, mint az ország más vidékein. A magyar megyék ugyanis jórésben ma is a folyók mindkét partján húzódnak végig, mint Komárom, Esztergom, Csongrád, Ugocsa stb. példája mutatja. Amint ezeknél a Duna és Tisza nem elválasztó vonal, ugyanúgy Erdélyben is a

¹³ Ortway T.: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején (Bp. 1892.) II. k. 627. l., s köv. l.; Bunyitay V.: A váradai püspökség története (Nagyvárad, 1884.) III. k. 401. s köv. l.

¹⁴ Balázs i. m. 19. s köv. l.

¹⁵ Székely Oklevéltár I. k. 21. l.

folyóvölgyek összefogják a magyarlakta területeket. A magyarázat magától adódik. Az állattenyésztő magyarságnak mindjárt megtelepedése alkalmával szüksége volt a folyóvizekre. Téli szállásait tehát mellettük üttötte fel. Annál szívesebben, mert ősi foglalkozásának, a halászatnak a folytatásához is alkalmat talált.¹⁶ Ugyancsak a folyóvölgyek és a széles fennsíkok, továbbá az őket szegélyező dombok a legmegfelelőbbek az állattenyésztésre, valamint a földművelésre. A magas, erdős hegyeket ellenben elkerülte.

A XI. század elején legsűrűbben lakott s így legrégebb magyar települési táj tehát annak a négy megyének a területe, amelyeket még Szent István alapított: Fehér, Torda, Kolozs, Doboka. Ritkább lakosságú s valószínűleg részben a X. századi magyarság tovább települése útján népesült be annyira, hogy a XI. — XII. században megyei szervezethez juthatott: Szolnok, Hunyad, Szeben és Küküllő megye. A további betelepülés, amely új falvak tömegének alapításában nyilvánult meg, rohamos volt. A magyar nép életereje és az erős állami hatalom által teremtett béke, meg a király végrehajtó közegeinek, az ispánoknak tudatos, tervszerű telepítési politikája tette azzá.

A NÉP ÉLETEREJÉRE JELLEMZŐ példaként a Gyulafehérvár környékén lévő falvak megsokasodását említjük fel. Bár a honfoglalás előtti korban éppen ezen a tájon különösen erős volt a bolgár-szláv lakosság, mégis a középkori helynevek közt csak nyolc szláv található. Négy a Maros jobb oldali részén: Krakó, Ompolyica, Orbó, Zalatna, s ugyanennyi a túlsó parton: Csesztve, Csongva, Gomboc, Perc. Velük szemben a tatárjárás előtti korban a jobb parti részen 19 magyar eredetű, magyar nevű és lakosságú falu keletkezett, a tágasabb bal oldali részen pedig 32. Az első csoportba tartozó falvak nevei a következők: Béd, Benedek, Bocárd, Csáklya, Diód, Enyed, Fahíd, Gáld, Gáltó, Gyógy, Gyulafehérvár, Igen, Mindszent, Miriszló, Sárd, Szentimre, Szentmiklós, Tinód, Vajasd. A másik csoportba tartoznak: Akna, Alvinc, Asszonynépe, Bece, Buzásbocsárd, Csanád, Cserged, Csombord, Csucs, Fugad, Germánd, Gombás, Hari, Hásságh, Háporton, Kapud, Lapád, Monora, Nagylak, Nagyréce, Ózd, Óregyház, Pacalka, Solymos, Szentbenedek, Szentjakab, Szentkirály, Szilvás, Újvár, Vadverem, Váradja, Víz.¹⁷ A legrégebb magyar falvak száma (51) tehát sokszorososan felülmúlta a szláv telepeket (8). A hat és félszeres arány óriási fölényt jelent s megmagyarázza, hogy a szláv lakosság miért olvadt fel olyan gyorsan a magyarságban. Szigetkévé lett telepei, mindenfelől magyaroktól körítve, s elvágyva az utánpótlástól, sokáig nem tarthatták magukat. Amikor falvaik az oklevelekben feltűnnek, akkor már magyar lakosságúak. De ugyanez lett azoknak a magyarok közé telepített németeknek a sorsa is, akik még a szász bevándorlás, tehát a XII. század közepe előtt nyertek lakóhelyet Gyulafehérvár környékén. Ezek a Maros jobb partján vagy német nevű falut

¹⁶ Hóman B.: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése (Bp. 1923.) 43. l.

¹⁷ Az összeállítás Iczkovits E. igen becses, úttörő tanulmányán (Az erdélyi Fehér megye a középkorban, Bp. 1939.) alapul, aki a falvakat keletkezésük kora szerint is szétválasztotta. Az eltéréseknek az a magyarzata, hogy Iczkovits X—XI., XII. és XIII. századi csoportokat különböztet meg, míg összeállításunkból a tatárjárás után alakult falvak hiányzanak, másrészt az ő felsorolásából (15. l.) kimaradt Ózd és Csombor, Alvinc és Szentkirály meg jobb parti gyanánt szerepel, térképén pedig Koppánd XI. századi, holott a szöveg szerint (17. l.) XIII. századi, Fahíd viszont itt bal parti, noha a szöveg (13. l.) jobb partinak mondja. Végül Nyírmező tatárjárás utáninak látszik. — A régebbi szláv falvakra I. G. Weigand: Ortsnamen im Ompoly- und Aranyos-Gebiet. Balkan-Archiv I. (1925.).

alapítottak: Borbereket és Borbándot, vagy pedig régi faluba költöztek: a szláv eredetű Krakóba és a magyar Igenbe. Borberek neve Burberg-ből torzult el, Borbánd eredetét és jellegét elárulja egy 1302-i oklevél, mely villa Barbantina-nak mondja,¹⁸ a környezet hatására azonban jellegük és lakosságuk is átalakult. Akár mint Krakóé és Igené, amelyek a reformáció korában már magyarok.¹⁹ A németiség jobban tudta tartani magát a Maros bal oldali vidékén. Főleg azért, mert ide már a nagy tömegben megtelepült szászok rajai jutottak el, amelyek egyre újabb erősítésekben részesültek. Mégis nem egy falujuk neve magyar ajkon alakult ki, mint pl. Holdvilágé. Ugyancsak a magyar környezet túlsúlyának jele a Maros bal parti részén Oroszi falu sorsa. Oroszoknak a középkorban a ruténeket hívták, az pedig XIII. század előtti szokás volt, hogy a népnévből i képzővel alakult helynév. Oroszi tehát olyan rutén bevándorlók csoportját jelenti, akiket a XI.—XII. században telepített le a királyi hatalom. A falu, amikor az oklevelekben feltűnik, már semmiben sem különbözik környezetétől.

A magyar falvak nem egyszerre keletkeztek, hanem a generációnként gyarapodó lakosság népféleslege hívta azokat életre. A tovább település, a kirajzás bizonyítéka Bocsárd és Buzásbocsárd példája. Az előbbi, amelynek keletkezése a XI. századra tehető, a Maros jobb partján, a hegyek lábánál fekszik, elzárva a továbbterjeszkedés lehetőségétől.²⁰ Népféleslege tehát — a név azonosságából következtethető ez — átköltözött a Maroson túlra s megalapította, Gyulafehérvártól északkeletre, már a Küküllő völgyében, Buzásbocsárdot. A folytonos terjeszkedés a Maros völgyének új magyar falvakkal teleszóródása a XII. századdal korántsem ért véget s a felsorolt 51 falu egyáltalán nem jelenti, hogy a XV. században csak ennyi lett volna Gyulafehérvár környékén. Az új falvak keletkezését, de egyszerűsége a nemzetiségi viszonyok alakulását is illusztrálja Orbó-Magyarorbó-Oláhorbó keletkezése. Közülük a szláv eredetű és nevű Orbó a legrégebb, a hasonló nevű patak mentén, a Maros jobb parti vidékén. Népféleslege a közvetlen szomszédságban dél felé, ugyanezen nevű patak mentén a XIII. században új falut alapít. A réginek neve Nagyorbó lesz, ami jól kifejezi a régibb és újabb telep közötti különbséget. A XIV. században a betelepülő románok a hegyeken eljutnak a patak forrásvidékére, ahol telepük, mivel Orbó határában van, az Oláhorbó nevet kapja, amivel egyidejűleg a másodikként kialakult falu, megkülönböztetésül, Magyarorbó lesz.²¹ Ez a *Magyar* jelző kétségtelenné teszi, hogy a lakosság, amely a szláv nevű Orbóból elvándorolt, akkor kétségtelenül, előzőleg igen valószínűleg magyar volt.

Az új csoportok kirajzása, a régiek mellett újabb és újabb falvak megjelenése, a bolgár-szláv, német és rutén telepek felszívódása, beolvadása egyaránt azt bizonyítja, hogy a Gyulafehérvár környéki magyarság számra is jelentős volt, népi ereje pedig töretlen a XIV.—XV. században. Bizonyára nagy előnyére volt, hogy a királyi hatalom is támogatta, s azzal, hogy szigorúan összefogta erejét, gazdasági

¹⁸ Weigand 3. l.

¹⁹ F. Michaelis: *Zus Geschichte der Dörfer Krapundorf—Ighiu und Krakau—Cricau. Siebenbürgische Vierteljahrschrift* 1936. 278. s. köv. l.

²⁰ Iczkovits i. m. 52. l.

²¹ Ua. 60. l. Azonban előadásával szemben, valószínűbb, hogy az eredeti Orbó, a későbbi Nagyorbó, a mai Középorbónak felel meg s így a XIII. században alakult, utóbb Magyarorbónak nevezett falu Alsóorbóval azonos. Ha ugyanis Tinód, XV. századi meghatározás szerint, Enyed és Magyarorbó közt feküdt, az utóbbit kell azonosítanunk Alsóorbóval, amint Lipszky térképe is ennek, tehát a Maroshoz legközelebb fekvő falunak a nevét írta Magyarorbónak.

tevékenységét pedig irányította, megmentette a szétszóródástól. De ugyanilyen fontos tényező volt — a nép természetes, ősi életerejével — hogy a táj megfelelt a magyarság életigényeinek, életmódjának és szokásainak. Ezek jellege azonnal szembetűnik, ha összehasonlítjuk a régi szláv és a magyar falvak fekvését. Amíg a Maros jobb partjának a vidékén a szlávok elkerülték a folyóvölgyet, addig a magyarság éppen itt telepedett meg, mint Béd, Enyed, Tövis fekvése is mutatja. A hegyek tövében, Krakó s a Maros közt három magyar falu is kialakult: Gáld, Vajasd és Gáltó. A legnagyobb erővel azonban az alacsony, dombos vidék vonzotta a magyarságot. Az említett Gáltótól számítva, Gáldon kívül, a patak mentén felfelé még három további falut találunk: Mindszentet, Benedeket és Csákyát, a két utóbbi területén honfoglaláskori leletekkel. Elkerülte ellenben a magyarság a magas hegységet. S mert ez éppen Gyulafehérvárnál egészen közel ereszkedik a Maroshoz, megértjük, miért alakul ki a megyének a nyugati részében viszonylag kevesebb magyar falu, mint a bal parti tájon, a Küküllő felé elterülő dombos vidéken.

Gyulafehérvár környéke nem az egyetlen táj, amely annyira magán viseli a magyarság megtelepedésének, növekedésének, megerősödésének és elterjedésének a jegyeit. A Szamos mentét példaképpen éppen úgy felemlíthetnők, mint az Aranyos vagy Küküllő völgyét. Utalhatunk továbbá bizonyos helynevekre is, amelyek több megyében megismétlődnek, annak jeléül, hogy az illető falvakat a megyés ispánoknak a népeik gazdasági életét egyforma gonddal irányító tevékenysége alapította meg. Ilyen helynevek: *Espánlaka* Torda szomszédságában és *Ispánlaka* Fehér megyében, Nagyenyedtől keletre, *Almás* Kolozs, Torda, Küküllő és Hunyad megyében. *Diós*, *Diód* Kolozs, Fehér és Hunyad megyében, *Szilvás* Doboka, Kolozs, Torda, Fehér és Hunyad megyében.²² A Gyulafehérvár környékén megfigyelhető viszonyok tipikusak s egész Erdélyben megismétlődnek. Még ott is, ahol viszonylag ritka volt a XI—XII. századi magyar lakosság: Hunyadban. Itt is a Maros völgyének magyar falvai ugyanazt a szilárdságot és életerőt mutatják, mint keletebbre, Fehér megyében, hiszen Németit és Tótit, amelyek nevük szerint, idegen népelemeknek már a XIII. század előtt hajlékot adtak, magyarrá tudta tenni.²³

ÖSSZEFOGLALVA EREDMÉNYEINKET, a magyarság tehát a Szent István által megalapított megyék — Fejér, Torda, Kolozs, Doboka — területén volt a legnépesebb s ezekből bocsátotta ki népfeleslegét nyugatra, Hunyad erősítésére, részben kelet és délkelet felé, míg északon, Szolnok területén a Tisza mellékéről kapott újabb bevándorlókat. A néptalaj kiterjedése szemszögéből legfontosabb a Maros völgyéből a Kárpátok gerince felé haladó előnyomulás, ami Küküllő és Szeben megye megszervezésére vezetett. Ezen a hatalmas területen, amely utóbb részben a szászok otthonává lett, valóságos szétáradt a magyarság. Eleinte ritkán állottak egymás közelében a falvak, de csak az időtől függött, hogy a széles köztérben is újabb és újabb falvak alakuljanak. Az előnyomulás gyorsaságáról két helynév ad felvilágosítást: Bolya és Bonyha. Az előbbit a térképen a Nagyszebeni és Medgyest összekötő vonalnak, a másikat pedig a Medgyes és Marosvásárhely

²² L. a helyneveket Csánki i. m., Szolnok-Doboka megye monographiája és Iczkovits i. m. Feltűnő, hogy az efféle nevek Belső-Szolnok megyében hiányzanak. Nyilván azért, mert a megye központja a Tisza menti Szolnok lévén, az ispán itt nem tartott oly »udvart«, amelynek életével voltak összefüggésben a többi megyében a lakosság gazdasági tevékenységére oly jellemző nevű falvak.

²³ Csánki i. m. 115., 143. l.

közt húzott vonalnak a felezési pontjánál, sőt azoktól még kissé keletebbre találjuk. Mindkettőt már a XIII. századi oklevelek említik. Bolya a XIV. században két részből állott: Alsó- és Felsőbolya, tehát nagyobb és így régibb helység volt. Bonyha a XIV. század elején, plébániával rendelkező, a középkorban városi kiváltságokat élvező, tehát szintén jelentősebb hely.²⁴ Temploma Szt. Mihály tiszteletére épült, aki nemcsak a gyulafehérvári székesegyház, az erdélyi püspökség védőszentje volt, hanem egyike a Magyarországon legrégebb idők óta tisztelt szenteknek. Mindkét helység neve személynévi eredetű s nem is állanak egyedül, mivel az ország más részein, így a Dunántúlon is találunk hasonló helyneveket. Somogyban ugyanis van Bonyha, Tolnában Bonyhád, Heves megyében Bolya, Baranyában Bóly.²⁵ Magában tehát nem volna feltűnő, hogy Erdélyben is feltűnnek e nevek. Meglepő azonban, hogy a Szent István által elűzött Gyula két fiát, akiket a német támogatásra építő Péter király, mint a nemzeti ellenzék vezéreit felakasztatott, Bolyának és Bonyhának hívták.²⁶ Mivel a két erdélyi helység a gyulák törzsbirtokának a szomszédságában feküdt, talán nem merész a feltevés, hogy a testvérek nevét őrizte meg. Éppen úgy, mint ahogyan a Dunántúlon és a Duna mentén, ahol az Árpád nemzetség földjei terültek el, a Tevel, Fajs, Taksony, Solt stb. nevek máig fenntartották az uralkodóház tagjainak emlékét.²⁷ Ha valóban Gyula fiai, Bolya és Bonyha a két község névadói, akkor a XI. század közepi összefüggő magyar néptalajnak a határvonalát is jelzik. Ez a vonal annyira keletre van — északon már a Székelyfölddel érintkezik — hogy egészen tarthatatlannak bizonyul a régibb magyar történetírásnak az a feltevése, mintha a magyarság oly lassan haladt volna a Kárpátok felé, hogy a XIII. század elejére ért volna el a Barcaságra. De egyézersmind az a másik feltevés is, mintha a szászok teljesen lakatlan területen, desertumon szállott volna meg a XII. század közepén.

Éppen szász kutatók hívták fel a figyelmet, hogy a Déli-Kárpátok tövében őseik betelepülése előtt a királyi váraknak egész sora épült fel az átjárók ellenőrzésére és védelmére. Az erődtípusok közül annak a fekvése a legjellegzetesebb, amely Szászsebestől délre, a Sebes folyó mellett, a mai Szászcsór falu határában feküdt. Területe nem tartozott a szász közigazgatási szervezetbe — Fehér megyének volt a része — úgyhogy a sebesi szék patkóalakban fogta körül. Mivel utólag semmi esetre sem szakadhatott ki a szászok testéből, fel kell tennünk, hogy a vár már a XII. század közepe előtt állott s lakossága, valamint megállapodott birtokviszonyai akadályozták meg az új telepéseket, hogy birtokukba vegyék. Az erősség a stratégiai legalkalmasabb ponton emelkedett: a folyó itt lép ki a hegyek közül a széles völgybe, — észak felé egész Gyulafehérvárig ellátni — s a Havasalföldről átvezető útvonalat a legeredményesebben innen lehet elzárni.²⁸ Hasonló

²⁴ W. Scheiner Die Ortsnamen im mittleren Teile des südlichen Siebenbürgens. *Balkan-Archiv*. II. 21. 1., Csánki i. m. 862. 1.

²⁵ Melich, *Magyar Nyelv* VII. 182. 1.

²⁶ Jakubovich E.: Viska, Stojzó és Pécel. *Magyar Nyelv*. XXIII. 228. s. köv. 1.

²⁷ Még egy további érveléssel is valószínűsíthetjük feltevésünket. Anonymus Bolya nevét Bua alakban is írja, Bonyha közelében, a Kisküküllő mentén pedig volt a középkorban egy Bényebua nevű falu (Csánki i. m. 869. 1.). Mivel tehát ennek az összetett névnek második tagja Bényébe beolvadt, az eltűnt Bolya falut jelez, az egymásnak szinte a szomszédságában feltűnő Bonyha és Bolya falvak keletkezése még több joggal hozható kapcsolatba a két testvér birtoklásával.

²⁸ Th. B. Streitfeld: Die Sastschorer Burg. *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*. 1939. 136. s. köv. I. Az itteni földvár már előbb felhívta a figyelmet, azonban tévesnek bizonyult magyarázatokkal kísérvé, Halaváts Gy.: Kelnek vára. *Hadtörténelmi Közlemények*. 1912. 48. s. köv. 1.

rendeltetésű erősség volt tőle nyugatra, Hunyad megyében a sebeseli, keletre pedig, a Vöröstoronyi-szoros vidékének ellenőrzésére, a teliskai, orláti, resinári, götzenbergi, messzebb pedig már a Barcaság közelében, a Küküllő völgyéből az Olt-hoz vezető út ellenőrzésére, a kőhalmi, később szász széknek (Reps) a központja. Mindezek a várak nemcsak összefüggő erődvonal láncszemei gyanánt illeszkednek egymáshoz, hanem felépítésükben is egységesek: ovális alakúak és meglepően nagy (100—200 m) átmérőjűek. »Egységes terv szerint, erős központi hatalom vetette meg alapjukat.«²⁹ Rajtuk kívül azonban más tagjai is voltak a védelmi rendszernek: az Olt mellett Földvár és Halmágy, amelyet castrum Almage néven 1211-ben említenek³⁰ a Barcaságon, a mai Marienburg helyén ugyancsak Földvár s Brassó mellett a Cenk-hegyi erődítmény, melyben Szent István korában Szent Lénártról elnevezett kápolna épült fel.³¹ Főleg a barcasági Földvár-Marienburg neve tanúskodik a magyarság korai megtelepüléséről. Ez ugyanis a német lovagrend központja lett, s mert a lovagok nem földből építették várukat, bizonyos, hogy őket megelőzve, magyarok voltak a hely első lakói. (Marienburg román neve Feldioara, a magyarból való átvétel.) Ha így kétségtelen, hogy az erdélyi védővonalat nem két évszázad alatt fokozatosan tolta ki a magyarság, hanem azt a királyi hatalom egyetlen átgondolt intézkedésével vitte ki a Kárpátokig, akkor lehetetlen Dél-Erdély betelepülését, a fatörzs növekedéséhez hasonlóan, évgyűrűszerűnek képzelni el. Sokkal valószínűbb, hogy a magyarság, miután békés munkáját a határvárak biztosították, egyszerre ellepte az előtte szabadon feltáruló egész területet. Tehát a Küküllő és az Olt völgyeit éppúgy, mint a köztük húzódó dombos vidéket, vagy a Barcaságot.

Az a tény, hogy már a XI. században a déli védővonalig magyar telepek vannak szétszórva Erdélynek egész déli részén, egyszerre megérteti a középkori egyházi szervezetnek és a megyerendszernek méltán feltűnő nem egy jelenségét, valamint azt is, hogy a szász helyneveknek igen jelentős része miért alakult régi magyar helynevekből, azok eltorzulásával.

A fehérvári főesperességhez tartozott a XIV. században Szászsebes vidéke, a Nagy-küküllőtől délre eső földcsáv, valamint a Barcaság — kivéve Brassó környékét — s a székely Sepszi-szék, plébániáinak száma pedig 148 volt, holott ugyanekkor a tordai főesperességben 40, a küküllőiében 45, a kolozsiban 41 plébánia volt.³² Ilyen nagy aránytalanság nem állott volna elő, ha lépésenként, félévszázadonként halad előre a magyarság. Akkor minden új rész egyenként egyházi szervezethez jutva, önálló főesperesség lesz. Ellenben azzal, hogy a gyulafehérvári ispán hatásköre egyszerre egész Brassóig kiterjedt, természetesnek látszott, hogy az egész nagy, de kezdetben még gyéren lakott terület, amely csak később jutott templomokhoz, az ispánnal együttműködő főesperes hatáskörébe kerüljön. Az

²⁹ K. Horedt: Zur siebenbürgischen Burgenforschung. Südostforschungen 1941. 576. s köv. I. Találó megállapítása szerint: »Die Annahme ist nicht zu gewagt, dass innen eine einheitliche Planung zugrunde liegt und der Anstoss für ihre Erbauung von einer übergeordneten Zentralmacht ausging« (602. l.)

³⁰ Zimmerniann-Werner: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I. k. 12. l.

³¹ E. Jekelius: Das Burzenland (Kronstadt, 1928.), III/l. 39. és 7. l., Siebenbürgische Vierteljahrschrift 1934. 38. s köv. I., 1935. 85. l. (Treiber, Sebestyén, Ferenczi cikkei), Sebestyén J.: A cenk-hegyi Brasovia-vár temploma. Erdélyi Múzeum, 1940. 269. s köv. I.

³² Ortway i. m. 628. s köv. I.

ugyanis, hogy a fehérvári ispán hatalma ily óriási területre érvényesült, nem feltevés. Fehér megyének az alakja, amint a XIX. századi nagy megyereform idejéig fennmaradt, szintén tanúskodik mellette. Múlt századi térképeink jól mutatják, hogy csak a Gyulafehérvár környéki területe volt egységes, egyébként keleti része számtalan szigetből tevődött össze, amelyek szász és székely székek közé ékelődtek. Egyedül az Olt és Nagyküküllő közt valami 13 enklávét számlálhatunk össze. S ami a legfontosabb, Fehérvárhoz tartozott Brassótól délre a Törösvári-szoros környéke, valamint a XV. század közepéig, a Vöröstoronyi-szoros vidéke, vagy a XIV. század végéig a Nagyszebentől nyugatra fekvő omlási uradalom.³³ A XI. században még egységes s a Kárpátokig lenyúló Fehér megyét — fűzhetjük a tényhez magyarázat gyanánt — a szászok megtelepedése és terjeszkedése szabdalta fel. De a helynevek is, fel a Küküllő völgyéig, a magyar telepek elsőbbségéről tanúskodnak. Pl. az Olt környékén Szakadát-Sekedaten, Hortobágy-Harbach, Tyukos-Tekes, Halmágy-Halwegen, Omlás-Hamlesch, a Nagyküküllőtől délre Meggyes-Mediasch, Segesvár-Schässburg, Kapus-Kopisch, Sáros-Scharosch, Szentlászló-Lasseln, Felek-Felek, Egerbegy-Arbegen, Buzd-Bussd, Berethalom-Birthalm, Segesd-Schaas, Báránykut-Bekokten stb.³⁴

A SZÉTTÉRJEDÉS, amellyel Erdélynek a folyóvölgyei és dombos tájai magyar néptalajjává lettek, a királyság műve volt. Segítségével a magyar nép a XIII. század előtt, amidőn a megyéken keresztül a központi hatalom szava feltétlenül érvényesült, a magas hegyeket leszámítva, mindenütt megvetette lábát, s birtokába vette azon pontokat, amelyekről népfellegét a belső kolonizációra szüntelenül kibocsátotta. A XIII. században új tényező lép az Erdély sorsát addig egyedül intéző király mellé: a magánnagybirtok. Rendszere az anyaországból került át. A Duna mentén már az uralkodóház munkatársa, sőt lassan vetélytársa, amidőn a Királyhágón túl jövődó fontosságának még előjelei is csak alig vehetők észre. Az itteni lassúbb társadalmi fejlődés következménye, hogy a középkori Erdély nagybirtokos családjainak java része bevándorlóktól származik. Ugyanannyira, hogy az erdélyi nemzetségek, genus-ok, a magukat egy-egy őstől származtató, a rokonságot ápoló birtokos családok közös szervezetei közül csak négy volt bennszülött, 13 ellenben anyaországi. S hozzá a legtekintélyesebb családok éppen az utóbbiak közül kerültek ki. Így az Ákos-nemzetségből a Thoroczkay-család, a Becse-Gergely-nemből az Apaffy és bethleni Bethlen, a Herman-nemzetségből a Laczkfi- vagy a Tomaj-nemből a Bánffy-család.³⁵

A magyar nagybirtok kialakulása a királyi megyék egységének felbomlását, sőt elporladását eredményezte. A régi magyar falvak új irányítás alá kerültek, amidőn az uralkodó adományából előkelő főurak birtokába jutottak. A változás magyar népi szempontból messze ható következményekkel járt. Nem volt éppen eleve kedvezőtlen, bár kétségtelen, hogy a király az ország egyetemes érdekeit jobban képviselhette, mint egy népes társadalmi csoport, amelynek tagjait a családi érdekek az egyéni előnyök keresésére ösztönözték. Sőt haszna is volt a változásnak: a Duna és Tisza mentén birtokos főurak régi uradalmaik színmagyar népfellegét

³³ Iczkovits i. m. 76. s köv. l.

³⁴ Scheiner i. m., az okleveles adatok kimerítő feldolgozása, térképpel.

³⁵ Sándor I.: Magyar nemzetségek Erdélyben. Erdélyi Múzeum 1917. 185. s köv. l., a részletesebb, pontosabb adatok: Karácsonyi J.: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp. 1900. I—III. k

áthozhatták Erdélybe, hogy itteni, viszonylag gyéribben lakott birtokaikat jobban benépesítsék, felvirágoztassák. Oly korai példával valószínűsíthetjük, hogy áttelepítés valóban folyt, amely még a királyi megye életének fénykorából származik: az Ajtonyt legyőző Csanádtól, Szent István unokaöccsétől származó Csanád nemzetség Gyulafehérvár környékén kapott birtokot. Egyik tagját, aki a XII. században élt, Beleniknek hívták, ami a Benedek keresztnév régi magyar változata. Mivel a Gyulafehérvár közelében, Magyarigennél fekvő mai Benedek falut, amely a Csanád nemzetség tulajdona, az első oklevelek Belenig-nek írják, nyilvánvaló, hogy ez Csanád leszármazottjának a nevét őrizte meg.³⁶ Lehetetlen azonban feltenni, hogy a falu csak azért viselte urának nevét, mert ő volt birtokosa. Ha így lett volna, a falvak folyton változtatták volna nevüket; arra kell tehát gondolnunk, hogy szorosabb volt a kapcsolat a falu és földesura közt: bizonyára Belenik alapította, hozta oda első lakóit.

Következményeiben azonban annál veszedelmesebb lett a XIII. századi átalakulás. A király ugyanis a régi telepeket a főuraknak adományozva, kiejtette kezéből azoknak a magyar tömegeknek a java részét, amelyekkel az erdős, hegyes tájakat benépesíthette volna. Ezentúl csak korlátozott mértékben volt módjában magyarokat telepíteni, de mert a lakatlan vidékek jövedelmezővé tételéről nem mondhatott le, kénytelen volt onnan hozni embereket, ahol szabadon állottak rendelkezésére: a külföldről. Intézkedése, mint utóbb kiderült, főleg azért volt káros, mert a magyarság szomszédságába idegen népelemet juttatott, mégpedig — Erdély sajátos földrajzi viszonyai következtében — a belső folyóvölgyeket elválasztó hegységekbe. Az a körülmény sem volt előnyös, hogy a magyar nép éppen akkor vesztette el a munkára ösztönző, sőt kényszerítő erős kezét, amidőn az erdőirtás, a hegyekbe hatolás nehéz feladatával kellett megbirkóznia. Bármennyire volt sztyepp-lakó nép s tekintette igazi otthonának a füves síkságot, az erdővel is meg tudott barátkozni, mint a székelység élete bizonyítja. A székelység is nyilván szívesebben maradt volna az alföldi tájakon, amikor azonban az uralkodó azt kívánta tőle, hogy a hegyek közt tegyen eleget határvédő kötelezettségeinek, engedelmességet a parancsnak, generációk múltán pedig egészen megszokta az új környezetet s életét ahhoz formálta. Az őt egységesen irányító, megfellebbezhetetlen kényszerrel ható erőt nem pótolhatta a nagybirtok, arról nem is szólva, hogy ennek számításaiban az egyéni gazdasági előnyök eleve nagyobb szerephez juthattak.

A XIII. század második felétől kezdve már elodázhatatlan lesz, hogy a hegyes vidékek lakosságához jussanak. Főleg a hadi érdek kívánta meg, amidőn a tatárjárás tanulságai nyilvánvalóvá tették a régi védelmi rendszer gyengeségét, hogy kővárak épüljenek a megközelíthetetlen sziklabérceken. A régi, a folyók menti várak feljebb helyezése az erdős hegyek közé azonban nemcsak irányt mutatott a településnek, hanem szükségessé is tette újabb falvak alapítását, mivel ezek lakosainak kellett gazdasági tevékenységükkel gondoskodniuk a várúr és környezete ellátásáról. A lovagvárak így módon nemcsak hadi hivatást teljesítenek, hanem központjaivá is lesznek oly uradalmaknak, amelyeknek feladata a korábban lakatlan területek gazdasági hasznosítása.

A munkából, bár annak súlya elsősorban a főurakra hárult, a király is kivette részét, hiszen relatíve még mindig ő — részben közvetlenül, részben közvetve az

³⁶ Karácsonyi i. m. I. k. 347. l.

erdélyi vajda és székely ispán révén — a leghatalmasabb nagybirtokos Erdélyben. Jól mutatja telepítő tevékenységének eredményét a megyei élet súlypontjának áthelyeződése Küküllő és Torda megyében. Az előbbiben az ispán egykori székhelye Küküllővár volt, a Kisküküllő partján. Ellenben az 1340-es években feltűnő Újvár — neve is mutatja eredetét — már a két Küküllőt elválasztó hegységben épült fel, várnagya pedig ismételen is a megye főispánja, aki a szolgabírákkal együtt intézi a megye ügyeit.³⁷ Még inkább mondhatjuk: elvitathatatlanul összekapcsolódott Torda megye új erősségének, Létának a várnagysága a megyei alispáni tisztel. A régi ispáni központ, Torda vára ugyanis beolvadt a mellette kialakult városba s mert jelentősége eltűnt, szerepét teljesen átvehette az új erődítmény, amely a megye nyugati szögletében mélyen a hegyek közt fekszik. Ugyancsak a XIV. században épült fel a megye ellenkező, keleti sarkában Görgény vára. Ennek a sorsa azonban a Székelyfölddel szövődött össze, mivel a székely ispán tisztségéhez tartozott a görgényi uradalom, úgyhogy a görgényi várnagy egyszersmind Marosszék vicecomese is volt.³⁸

Amíg a királyság XIV—XV. századi telepítő tevékenységének méreteire inkább csak a változás okozta eredményekből következtethetünk, addig a nagybirtokos családok hasonló eljárásának részleteiről is felvilágosítást nyújt az egyes váruradalmak kialakulásának története. A kínálkozó sok példa közül az imént említett Görgény közelében, a Maros mellett, Szászrégentől északkeletre fekvő Mentő várat ragadjuk ki. Ura a Tomaj nemzetségből származó Losonci család volt, amely birtokában tartotta a szomszédos széplaki és régeni uradalmat is. A várat, amely romantikus nevével elárulja, mily szerepet szánt neki tulajdonosa, Losonczy Tamás építtette, mégpedig, 1333-i szavai szerint »inter alpes«, mintegy kétezer ezüst márkán, a kor viszonyaihoz mérten igen nagy költséggel s azzal egyidejűleg a vár alatt »egy jó falut« (unam bonam villam) is telepített.³⁹

A sok kiadás, gond és fáradozás eredményeül, amellyel a várak felépítése együtt járt, a magyar néptalaj határa kilépett a folyóvölgyekből és kezdett felkapaszkodni az őket elválasztó hegységekre. Az a nép ugyanis, amely ezeket az erődítményeket munkájával felépítette, s amely az uradalmak első — s éppen ezért gyérnek tetsző — lakosságává lett, magyar volt. Az új központok körüli helynevek erről egyértelműen tanúskodnak. Ismét csak példaképpen említjük meg a Mentő várral szomszédos Széplak korai, 1228-i határjeleit. Ezek így sorakoznak egymás után: a Maros folyónál Magyarrev (a mai Monyoró), Vécs vára (Marosvécs), Szakái hegy és Szakái mocsár, Lövér falu, Dénesteleke, Ósajóséd patak, Madabiki erdő, a Sajó forrása, alpes Clementis, a mai Kelemen-havasok és Ruscia, Oroszország.⁴⁰ Mivel a leírás szerint a határjelek kitűzésénél egész a Sajó forrásáig elementek, igen mélyen, valóban »egészen a havasokig« behatolt a magyarság. Ezekre már nem nyomult fel, úgyhogy az utóbb beköltöző románok vehették azokat birtokukba.

³⁷ Csánki i. m. 859., 861. l.

³⁸ U. a. 670., 673. l.

³⁹ Varju E: Oklevéltáj a losonci Bánffy-család történetéhez (Bp. 1903.) I. k. 79. l.

⁴⁰ U. a. 4., s köv. l. — Mivel az oklevél szláv eredetű neveket is feljegyzett (pl. Pizternha, fluvius Lyuch), bizonyos, hogy a magyar határnevek éltek s nem valami kancelláriai fordítás, elmagyarosítás eredményei.

A XIV. ÉS XV. SZÁZADBAN azonban a magyarság nemcsak kiterjeszti néptalaját, hanem meg is szilárdítja azt. Telepei, miután megrögzítődtek, és hol sűrű, hol ritkább szemű hálóval beborították Erdély tájait, a földművelés intenzívebbé válásával, a lakosság létszámának megnövekedésével fokozatosan erősödtek. A népfélesleg egy része nem maradt meg falujának határai közt, hanem a XIV—XV. században fejlődő vásáros helyekre, mezővárosokba, s a nagyvárosokba költözött be. A lakosság felszívása szempontjából a hetipiactartás jogát megszerző mezővárosok éppen nem voltak jelentéktelenek. Nagybirtokos uraik eszközölték ki a vásárt számukra,⁴¹ miután észrevették, hogy az úthálózat és szerencsés földrajzi helyzetük segítségével szomszédjaik fölé emelkedtek. Bennük népes magyar iparosréteg alakult ki, mint azt a családnevek is elárulják. Pl. a XV. századi Bánffy-hunyadon ilyen nevű polgárok éltek: Szabó, Varga, Ács, Szöcs, Kovács, Mészáros, Sziogyártó.⁴² Erőszakolt siettetés nélkül, maguktól, tisztán a helyi energiák érvényesülésével fejlődtek ki e kisvárosok, segítve a falusi és a polgári élet közti távolságon átvezetni a magyarságot. Ami nem is volt nehéz feladat, mivel a magyarság a városi életformába könnyen beletalálta magát.

Erdély középkori nagy - részben vagy egészben — magyar városai: Dés, Kolozsvár, Torda, Gyulafehérvár, a népféleslegnek ezek az igazi felszívói, magyar gyökerekből sarjadtak ki. Csirájuk nem egy-egy vállalkozó kereskedőcsoport tudatos városalapítási elhatározása, hanem a megyés ispán udvarának, ez igényes fogyasztó elemnek s széles területeken gazdasági életet irányító tényezőnek iparost és kereskedőt tömörítő szerepe. Mivel életük első korszaka az oklevéltelen korba nyúlik vissza, így csak közvetett módon, az alaprajz segítségével vizsgálhatjuk meg a keletkezés problémáját.

Gyulafehérvárnál kétségtelenül az a legfeltűnőbb, hogy a piactér nem a régi római castrumra épült, szabályos, téglalap alakú városban volt, hanem a falakon kívül, a nyugati városkapu előtt, amelyet Szent Mihály kapunak hívtak. Itt pedig a XIII. században a Szent Mihályról nevezett püspökség népei éltek, míg maga a székesegyház természetesen a városban, de korántsem a közepén, hanem délnyugati sarkában emelkedett. Ott, ahol jelenleg is áll. Nem lehet vitás, hogy a XI. század elején Gyulafehérvár nem töltötte ki az egész négyszöget, hanem csak déli felét. A városnak ugyanis nem volt később sem északi és déli kapuja, ezek irányában utca sem vezetett, ellenben a kelet-nyugati irányban átszelő utca felfogható úgy, mint a legrégebb magyar városrész és az újabb, XII—XIII. századi kiterjedésével hozzá csatlakozó rész elválasztó vonala. Az ispáni erődítmény tehát ettől délre, a székesegyházzal szemben, a délkeleti sarokban lehetett. Ha a megyei és püspöki székhelyet a XII. században betelepült vállalkozók, kereskedők fejlesztették volna ki várossá, akkor ezek találtak volna helyet a szabadon maradt északi félben mind a piac, mind pedig a maguk házai számára. Piactérnek azonban itt nyoma sincs. Viszont a városkapu előtti piac, az egyházi népek lakta városrész a XIII. században már megvan, mivel a dominikánusok Boldogasszonyról elne-

⁴¹ A szász Berethalomnak is egy szomszédos földesúr, Apaffy Miklós eszközölte ki 1418-ban a hetipiactot. I. M. Salzer: Der königl. freie Markt BIRTHÄLM in Siebenbürgen (Wien, 1881.), 662. s köv. l.

vezett temploma, amelyről a század végén oklevelek szólnak, itt épült fel.⁴³ Abból a tényből azonban, hogy ők a XIII. század második felében a falakon kívül jutnak telekhez, nemcsak az következik, hogy egész külvárosnak kellett kolostoruk körül lennie, — a dominikánusok ugyanis hivatásuknak a városi lakosság lelki életének gondozását választották — hanem az is, hogy a castrumban nem volt számukra hely, mert azt a város lakosságának telkei foglalták el; annak jele ez, hogy Gyulaféhevár valóban külföldi vállalkozók és kereskedők közreműködése és tőkéje nélkül épült ki.

Nem ilyen egyszerű Kolozsvár fejlődése. Mivel itt a németiség valóban részt vállalt a város felvirágoztatásából, a magyarság szerepe még határozottabban állapítható meg. Kolozsvár magja a ma Óvárnak nevezett, szabálytalan utcahálózátú negyed, ahol egykor a dominikánus templom és kolostor (ma a ferenceseké) emelkedett. Ezen a területen állott az ispáni székhely s a körülötte kialakuló városias település. Amidőn a várispánság megszűnt, a város V. István uralma alatt az erdélyi püspök birtokába került. Német lakosai a XIV. század második évtizedében tűnnek fel. Vagyonos kereskedők, vállalkozók lehettek. A bíró és az esküdtek közülük kerülnek ki. Házaik a régi város mellett, az általuk alapított hatalmas piactér körül épülnek fel, ahol a plébániatemplom is van. Beköltözésük fellendíti az ipart és kereskedelmet, a magyar lakosság azonban nem tűnik el. Régi negyedében továbbra is megmarad, a betelepülőkkel pedig, amint a város új utcákkal növekszik, egyre gyarapodik.⁴⁴ A XV. század második felében már olyan nagyszámú a »communitas nationis Hungaricae«, hogy a politikai vezetésből is részt kívánhat. Az 1458-i szabályozás értelmében a tanács tagjainak fele magyar lesz, s minden második évben a bírót is ők adják.⁴⁵ Az iparoselem sokrétűségét pedig ilyesféle foglalkozást jelentő családnevek illusztrálják ugyancsak a XV. század közepén: Asztalgártó, Fazekas, Ijgyártó, Irhagyártó, Iveses, Kádár, Késgyártó, Keztyűgártó, Lakatgyártó, Lepényes, Nyerges, Nyilas, Nyirő, Olajos, Óragyártó, Ötvös, Pajzsgyártó, Peresütő, Süveges, Szitás, Timár stb.⁴⁶

A MAGYAR NÉPTALAJ azonban Erdélyben nemcsak gyarapodott, hanem tért is veszített. A románsággal szemben veszteségről alig lehet szó. Ez ugyanis, mint eredetileg hegyi pásztorelem, oly területeken szállott meg, amelyeket a magyarság lakatlanul hagyott: a folyó völgyeket egymástól elválasztó hegységben.

⁴³ Zimmermann—Werner I. k. 72., 133., 143. I. Ez oklevelek szerint a püspök inquilinusai az egyház melletti telepen éltek, s őket meg a közjük települő szabadokat a király 1246-ban kivette a vajda és az ispánok jogköre alól. A királyi vendégek telepét s vele természetesen az ispáni erődímenyt a püspök 1278-ban kapta adományul. A két telep összeolvadva, 1282-ben már a civitas nevet viseli. Lakossága a középkorban magyar; a XV. századból név szerint ismert 78 polgára közt csak három van, akinek neve német jellegű. (Iczkovits i. m. 35. l.) A város XVIII. századi alaprajzát közli Gyalóky J.: Erdély várai 1736-ban, Hadtörténelmi Közlemények 1935. 242. l., XVII. századi összeíráson alapuló, rekonstruált alaprajzát pedig Imets F. J.: A régi Fejérvár fekvése és részei. Az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egylet 14. évkönyve (Gyulaféhevár, 1908.). 24. l.

⁴⁴ Balázs i. m. 50. s köv. l., G. Lang: Die Nationalitätenkämpfe in Klausenburg im ausgehenden Mittelalter. Die Entdeutschung einer mittelalterlichen Stadt des Südostens (München, 1941.), 7. s köv. l. (A munka azt a körülményt, hogy Kolozsvár ispáni székhely volt, nem veszi figyelembe s így a város alapítását V. Istvánnak tulajdonítja). Makkai L.: Kolozsvár a magyar történelemben. Kolozsvár. Egy magyar város ezer esztendeje (Kolozsvár, 1942.).

⁴⁵ Jakab E.: Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez (Buda, 1870.) 187., 192. l.

⁴⁶ Csánki i. m. 317. s köv. l.

Magyar falvak szomszédságában is letelepítettek ugyan románokat egyes nagybirtokosok, — így a Kolozs megyei Fenesre az erdélyi püspök még a XIV. században⁴⁷ — ezek a szigetek azonban a magyarságot nem veszélyeztették. A hegyvidéki románság életében a középkor még csak az erőgyűjtés korszaka s a török pusztításoknak kell bekövetkezniük, hogy leszállhasson a lakatlanná lett völgyekbe meg a dombos tájakra s ezzel a magyar néptalajt szigetekre szaggassa. Igazán érzékeny veszteséget a középkorban a magyarság számára a szászságnak átengedett vidékek jelentettek: a Királyföld, a Barcaság és Beszterce környéke.

Az átengedést szó szerinti értelemben kell vennünk: a király egyes területeket, amelyeken az elnémetesedett helynevek tanúsága szerint magyarok éltek, átadott a szászoknak, miután az előbbi lakosságot jórészt áttelepítette oda, ahol megítélése szerint az ország védelme érdekében nagyobb szükség volt rá. A Szászsebes, Szászorbó, Szászkezd vidékén élő székelyeket a parancs a XIII. században érte el; ezek a mai Háromszék területére vonulva, a sepsi, kézdi és orbói székeket alakították ki. Azoknak a magyaroknak, akik a szászság betelepülése alkalmával Szeben vidékén, s az Olt mentén éltek, hasonló rendelkezésre már korábban el kellett otthonukat hagyniuk. Mint harcos elemnek, délfelé vezetett útjuk a Havasalföldre. Áttelepítésük szoros kapcsolatban lehetett a védelmi rendszernek a Kárpátok gerincén túlra való helyezésével. Amíg a XI. században a határvárak — mint a Szeben vidéki, Olt menti és barcasági várak fekvése mutatja — a szorosok erdélyi kapuját őrizték, a XII. század utolsó évtizedeiben és a XIII. században az a hadászati elv érvényesült, hogy az ellenséges támadásokat a Kárpátokon kívül kell felfogni s ennél fogva a külső bejáratokat kell elrekeszteni. Ez a gondolat azonban nem érvényesülhetett egyedül katonai-politikai síkon. A váraknak nemcsak harcosokra, hanem munkás kezekre is szükségük volt, mivel a békés termelő munkát nemcsak védték, hanem organizálták is. Egy-egy Kárpátokon túli magyar erősség épülésével tehát új magyar falvak alakulása járt együtt, mivel pedig a királyság nem érte be a védekezéssel, hanem egész Havasalföldet megszervezte, hogy az mint széles öv tartóztassa fel az ellenséges támadásokat,⁴⁸ igen sok magyarra volt szüksége. Mindazokat tehát, akiknek helyébe a XIII. század elején szintén szászok léptek, ide irányította, hogy a század második felétől kezdve mások, önként is kövessék az úttörőket, azok akiket a havasalföldi magyar alapítású városok vonzottak. A csere, amit a magyarság tett, utólag kedvezőtlennek bizonyult. Havasalföldet nem sikerült magyarrá tenni, — a tatár, majd a török pusztítás okozta vérveszteség túlságosan nagy volt — a szászoknak átengedett területen pedig csak egyes népszigetekkel tudta bizonyosságát adni szívósságának, mint a Nagyszeben melletti Szakadát példája mutatja.⁴⁹

Amíg a dél-erdélyi magyaroknak Havasalföldre költözése legalább egy nagy politikai elgondolásnak a része volt, a Beszterce vidékiek Moldvába húzódása már nélkülözte a tervszerűséget. A különbségnek az a magyarázata, hogy az ő átköltözésük a XIV. században következett be, amikor a nagybirtok túltengése miatt a királyság többé már nem rendelkezett népeivel oly korlátlanul, mint korábban. A magyarság Beszterce vidékén nem is királyi parancsra mozdult ki falvaiból ha-

⁴⁷ Balázs i. m. 46. l.

⁴⁸ L. Elekes: Die Anfänge der rumänischen Gesellschaft. Versuch einer rumänischen Entwicklungsgeschichte im XIII-XVI. Jahrhundert. Archivum Europae Centro-Orientalis 1941. 371. s. köv. l.

⁴⁹ Vámszer G.: Szakadát. Egy Szeben megyei magyar szórvány (Cluj, 1940.).

nem a szászág gazdasági előnyomulása következtében. Ennek részletei oly tanulságosak, minden vonatkozásban, még a nagybirtok magatartását illetőleg is, hogy érdemes velük kissé behatóbban foglalkozni.

A németiség itt két helyen telepedett meg: Besztercén és Radnán. Mindkettő, sláv neve szerint, már a honfoglalás előtt lakott hely. Radnára a nemesércbányák vonzották a szászokat, Beszterce pedig a Moldvába vezető főútvonal mellett alkalmas pontnak látszott a külkereskedelmi forgalom irányítására, lebonyolítására.⁵⁰ A két város közül Beszterce bizonyult erősebbnek. Radna a XV. században elveszítette jelentőségét. Bizonyára kimerültek könnyen elérhető ércerei, a mélyekben fekvők kitermeléséhez pedig költséges beruházásokra lett volna szükség, — így volt ez Észak-Magyarországon is⁵¹ — s mert ezek elmaradtak, Mátyás király szomszédjához csatolta.⁵² Ennek környéke az országhatár irányában lakatlan, erdős vidék volt, a Sajó folyó felé azonban magyar falvakkal volt tele. A táj magyar jellegét a folyóneveken, mint Sajón kívül a helynevek bizonyítják. Oly jellegzetes falvak feküdtek ugyanis itt — Besenyő, Németi — amelyeknek csak magyar környezet adhatott nevet. A tájat összefoglalóan Királyi területnek, vagy egyszerűen csak Királyinak nevezték,⁵³ annak jelzésére, hogy a király birtoka. Az ő közvetlen földesúri hatalmát a várispánok igazgatása alatt álló várföldekkel és a vajdával szemben hangsúlyozták, amire szükség volt, mert a kerület Besztercével és Radnával együtt a királynői udvartartás költségeinek fedezésére szolgált.⁵⁴ Éppen mert jövedelme ily sajátos célt szolgált, egyes részei nem is kerültek eladományozásra a XIII. században, holott ugyanakkor a várföldek, a régi megyei birtokok jórészt magánkézre jutottak. A király törekvése, hogy lehetőleg együtt tartsa Beszterce vidékét, előnyére volt a szászoknak, mert így nem kellett attól tartaniok, hogy magyar földesurak hatalmába kerülnek. A vidék különállása abban is kifejezésre jutott, hogy a székely ispán állott az élén, aki a beszterceiektől még a XV. század közepén is évi 60 ezüstmárka adót kapott.⁵⁵

Beszterceből, mint központból kiindulva, a szászág két irányban terjeszkedhetett. Egyrészt az erdős-hegyes vidéken az országhatár, másrészt a magyar falvak, a folyó völgyek felé. Amarra csak néhány lépést tett, megalapítva Aldorfot, a középkori Wallendorfot,⁵⁶ Jad falu és az »alpesek« közt pedig Pettendorfot. Annál nagyobb súllyal fordult a magyar táj felé. Ezt valósággal előzönlötte, úgyhogy a régi magyar falvak neve is németté változott vagy eltorzult. Besenyő neve Heidendorf lett, a bajor eredetű Németi Bayerndorf, Malomárka Minarken, Vermes maradt Vermeschnek stb.

A terjeszkedés a tipikus városi gazdasági politikára jellemző módon ment végbe: a polgárság patrícus rétegének tagjai, a leggazdagabb vállalkozók pénzért megvásárolták a magyar falvakat s mert nagy és gyorsan szerzett tőkék kerestek

⁵⁰ O. Fr. Jickeli: Der Handel der Siebenbürger Sachsen in seiner geschichtlichen Entwicklung. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. N. F. 39. k. (1913.) 58. s köv. l.

⁵¹ Pauliny O.: A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége. Károlyi Emlékkönyv. (Bp., 1933.) 421. s köv. l., 434. l.

⁵² Wenzel G.: Magyarország bányászatának kritikai története. (Bp. 1880.), 133. l.

⁵³ Zimmermann-Werner I. k. 92., 300. l. (1264. és 1311.). Beszterce is »terra regalis« uo. 299. l.

⁵⁴ Ua. I. k. 92., 157., 438. l.

⁵⁵ Ua. I. k. 460., 486. l. — Fejér G.: Genus, incunabula et virtus Ioannis Corvini de Hunyad. (Buda, 1844.) 198. l.

⁵⁶ Zimmermann-Werner. I. k. 200. l.

elhelyezést, a felvásárlás gyors ütemben folyt. Radnai Brendulinus fia Hench comes, aki Buda várnagya is volt, Kentelke falut 1279-ben vette meg Lőrinc szörényi bántól 150 ezüst márkáért, a század végén fiának a kezén már a következő falvak voltak: Szeret(falva), Sófalva (villa salis), Magyaros, Kelemenés, Kentelke, Weizhorn-Szészarma, Mitteldorf (Középfalu).⁵⁷ Vagy pl. a XIV. század közepén Lekencét Hermann besztercei polgár 16 ezüst márkáért szerezte meg.⁵⁸ A polgárok kezére jutott falvak a várossal is kapcsolatba jutnak. Eleinte laza ez, meg is szűnik, ha az új tulajdonos megváltik birtokától, ha azonban polgár veszi meg tőle, akkor szorosabbá lesz. A földesúrrá lett tőkés ugyanis iparkodik a föld, a birtok értékét növelni. Telepéseket hoz tehát, mégpedig onnan, ahol ősei is éltek, rokonai pedig most is élnek: német földről. Mint gazdag vállalkozónak, a telepítéssel járó kiadások nem okoznak gondot.

A város szervezetének átalakulása még jobban hozzácsatolja a német lakosságúvá lett falvakat Besztercéhez. Amikor a patríciusokat félreszorítják a feltörő tömegek és a céhekbe tömörült iparosok veszik át a vezetést, akkor az új uralom a falvakat a közösség, a *communitas*, a város felügyelete alá helyezi. Most már nem ismétlődhet meg Kentelke esete, amelyet egy nagybirtokos főúr visszavásárolt.⁵⁹ Sőt Szentandrásé sem, amelynek birtoklása egy szász családot szakított el Besztercétől. Ezt az igen régi falut még a XII. század vége felé adományozta el III. Béla a gróf Wass-család ősének. 1228-ban azonban a besztercei Welkin comes 30 ezüst márkáért megvásárolta. Az új birtokos család férfitagjai nemesek módjára kezdtek élni, leányai pedig magyar nemesekhez mentek nőül, úgyhogy 1394-ben Szentandráson, valamint Erese falun és a besztercei házon magyar nemesek osztoztak, mint Welkin nőági leszármazottjai. Név szerint a Somkereki, Világosberki, Mihályfalvi, Esküllői Ördög, Szentegyedi családok tagjai, Welkin fiú utódai pedig ekkor már Kajla faluról nevezték magukat.⁶⁰ A patríciusok uralmának letűnével, különállásuk megszűntével a polgári birtokokat a város a maga joghatósága alá tartozónak tekinti s belőlük egész kerületet, *districtust* szervez. Segítségére van ebben egy váratlan körülmény, amely nem belső életéből adódott. 1453-ban V. László Hunyadi Jánost abban a példátlan kitüntetésben részesítette, hogy örökös gróffá tette s fejedelemségszerű territórium gyanánt megajándékozta Besztercével és vidékével. Az adomány pillanatnyilag nagy csapást jelentett a városra. Hunyadi ugyanis várat épített, a város élére várnagyokat helyezett, akik a perek intézésébe beleszóltak, a kihalással gazdátlanná lett házakat uruknak lefoglalták. Szilágyi Mihály ellen, akit Mátyás tett meg örökös besztercei grófnak, a polgárok fel is lázadtak. Egy szerencsés fordulat azonban mindent jóvá tett: Mátyás eltörölte a grófságot, s visszaállította Beszterce kiváltságait.⁶¹ A városnak most nagy hasznára lett az 1453-i adománylevél. Ebben ugyanis a király felsorolta a Besztercével együtt Hunyadinak adott falvakat, számszerint 26-ot⁶² — úgy látszik, bőkezűen kerekítették ki a grófságot s olyan királyi birtokokat is közéjük soroltak, amelyek, a jelek

⁵⁷ Ua. I. k. 136., 204. l.

⁵⁸ Ua. II. k. 128. l.

⁵⁹ Kádár: Szolnok-Doboka megye monographiája. IV. k. 303. s. köv. l.

⁶⁰ Kádár i. m. VI. k. 31. l., Barabás S.: A Teleki-család oklevéltára. (Bp., 1895.). I. k. 243. s. köv. l.

⁶¹ Teleki J.: Hunyadiak kora Magyarországon. (Pest, 1855.). X. k. 491., 619. l., XI. k. 91. l. Fraknói V.: Szilágyi Mihály, Mátyás király nagybátyja. (Bp., 1913.). 51. l.

⁶² Pesty Fr.: Az eltűnt régi vármegyék. (Bp., 1880.). II. k. 115. l.

szerint, előzőleg nem tartoztak szorosan a városhoz, — s Mátyás most azokat a város fennhatósága alatt állóknak jelentette ki. Az a terület, amelyre a beszercei kerület elnevezés reáruházódott, ily módon igen nagy lett. Előnyére a városnak, mert ott gazdasági politikáját zavartalanul érvényesíthette — bizonyára jellemző, hogy a Hunyadinak járó adónak csak negyedét fizette a város, háromnegyed része pedig a falvakra hárult — s nyilvánvaló hátrányára a magyar lakosságnak. Ennek, ha nem tudta beletalálni magát a fejlődésbe, amely a városnak a XIII. században kezdődő terjeszkedésével indult meg, egyetlen lehetősége maradt: elhagyni lakóhelyét. A nagybirtokban ugyanis támaszra nem talált. Ez legfeljebb egyes falvakat vásárolt vissza, vagy tartott meg uradalma kötelékei közt, — ennek következtében a beszercei kerület is két, össze nem függő részből állott, — a szászok népi terjeszkedésének azonban annyira nem állott útjában, hogy még saját birtokán is szívesen látta megtelepülésüket, ha elfogadták a földesúri joghatóságot. A nagybirtokosok falvain keresztül a szászságnak sikerült is lejutnia egészen a Maros völgyéig, Régenig, a mai Szászrégenig.

Egészen más az a kép, amelyet a Barcaság viszonyai tükröznek elénk. A vidék itt termékenyebb, a rajta átvonuló kereskedelmi útvonal fontosabb, a forgalom, amelyet Brassó irányít, nagyobb, mint Besztercéé, mégis a szászság egyetlen talpalatnyi földet nem tudott elhódítani az őt északról és keletről körülvevő magyarságtól. A XV. század végén a német-magyar néptalaj ugyanott érintkezett, ahol II. Endre kitűzte 1211-ben a német lovagrendnek átengedett terület határát. Bizonyára nem azért, mintha a barcasági szászság kevésbé lett volna expanzív, mint a beszercei, hanem mert nagybirtok helyett a székelység állt vele szemben. Ennek szívosan a röghöz tapadó kisbirtokos gazdasági rendjén, kiváltságos, különleges társadalmi helyzetén, nemzeti szervezetén megtört minden terjeszkedési szándék, s a föld magyarnak maradt meg.

Azok a magyarok, akik Beszterce városgazdasági rendszerébe nem tudtak behelyezkedni, útjukat kelet felé vették, a Kárpátokon túlra, Moldvába. A földművelés, a bányászat, az ipar, sőt a kereskedelem föllendülése itt is a magyar alkotómunka eredménye. Azon névtelenek sorába állottak be, akik mint a magyar nevű városok és falvak lakói segítettek Moldvát kiemelni az elhagyatottság állapotából.⁶³ Munkájuk, energiájuk, egész életművük azonban elveszett a magyarság számára, mivel irányításában a királyság nem vállalt részt, sőt még csak fel sem használta impériumának kiterjesztésénél. Sorsuk, magyar népi szempontból, végeredményben az elkallódás lett, akárcsak a Székelyföldről elmenekülőké, a szerencsét megpróbáló nyugtalanoké, vagy azoké, akik a Küküllő közében a szászoknak helyüket átadva, vándorbotot vettek kezükbe.

SEM VESZTESÉG, SEM NYERESÉG, a magyarságba olvadás nem változtatott a tényen, hogy Erdély magyar jellegét a középkor végén nem egyedül politikai szervezete, hanem a lakosság többségének magyar volta biztosította. Valamint az a körülmény, hogy a magyarság termékeny folyóvölgyeket s a hozzájuk csatlakozó dombos vidékeket tartotta legszilárdabban kezében. Itt ugyanis egy-egy falunak a határai közt összehasonlíthatatlanul több ember tudott megélhetést találni, mint a hegyvidék szegényes pásztortelepein. A völgyek és az őket összekötő útvonalak

⁶³Mikecs L.: Csángók. (Bp., 1941.), passim, főleg 168. s köv. l.

a gyors és élénk közlekedést — a művelődési javak kicserélődését, elterjedését éppen úgy, mint a kereskedelmi forgalmat — biztosítják, s így a magyar telepek virágzásához, életszínvonaluknak, kultúrájuknak emelkedéséhez a lehetőséget megadják. De csak addig, amíg egy fölényes katonai erő és politikai szervezet, amilyent a középkori magyar királyság képviselt, a békét állandósítja. Mihelyt az állam hatalma meginog s többé nem tudja az ellenséget távol tartani, mihelyt az ország ellenséges haderők felvonulási területévé, majd csatatérre változik, mindaz hátrányos lesz, ami valaha előnyt jelentett. A hadak útjába eső, a völgyekben fekvő falvak lesznek elsősorban a barátként vagy ellenségként megjelenő zsoldosok és török martalócok prédájává. Ezek lakói futnak világgá vagy építik fel kirabolt, felgyújtott hajlékukat, szegényednek el, s ezekből viszik el rabszolgasorba a gyermekeket, mialatt fenn a hegyekben s a megközelíthetetlen erdőségekben, s a kis patakok mellett békésen él a románság, s készül arra, hogy unokáit az elpusztult magyar falvakba lebocsássa.

MÁLYUSZ ELEMÉR